

II. Odsjek: *Prvi izvori etičkih načela.*

[1. *Pojam etike.*]⁴²⁹

Pošto smo u uvodu pokazali,⁴³⁰ gdje ne valja⁴³¹ tražiti izvore etičkim osnovam, sada ćemo razložiti pojam etike kao česti filosofije i pokazati njezine izvore u estetičko-etičkih ćutih.

Naziv »etika« potječe⁴³² iz grčkoga, gdje rieči ἠθος, ἠθικός znače najprije običaj, običajan, a onda znače, po užem smislu, onu osobitu vriednost ljudske volje koja se baš razpravlja u znanosti nazvanoj etikom. Ciceron

⁴²⁹ Na tome mjestu piše ovako: Sustav etike., no Marković je precrtao taj naslov, te je na stranici 84. rukopisa, gdje se ponovno nalazi isti naslov (*Sustav etike*), uza nj dodao neku vrstu bilješke, u kojoj piše sljedeće: Na strani 41 napiši mjesto »Sustav etike«: II. Odsjek, a na strani 1. prije rieči »Uvod« napiši I. Odsjek. Naknadno je na stranici 41. uz *II. Odsjek* dodao: *Prvi izvori etičkih načela*, a na str. 1. umjesto *I. Odsjek* napisao *Prvi Dio* (jer taj dio ima svoj prvi odsjek, tj. *Prvi Odsjek: Razna izbodišta etike.*). No budući da ovaj *II. Odsjek* ima svoje drugo poglavlje (*2. O slobodnoj volji.*), a da Marković nije obilježio početak prvoga poglavlja (niti je napisao njegov naslov), unio sam ovdje mogući naslov toga prvoga poglavlja (*1. Pojam etike.*), i to na osnovi onoga što Marković navodi u prvoj rečenici toga odsjeka (dotično poglavlja, prihvatimo li da bi tu bio početak prvoga poglavlja).

⁴³⁰ pokazali : razložili

⁴³¹ valja : treba

⁴³² potječe : dolazi

je prvi uveo u latinski jezik⁴³³ riječ »moralis«, u smislu ἠθικός, izvodeći ju od »mos, mores« (običaj) sasvim prema grčkomu. Tu riječ su onda i Niemci⁴³⁴ preveli (»Sitt[e]n, sittlich«); u našem jeziku možemo s tim usporediti riječ »zakon«, koja u pučkom govoru znači najprije isto što i ἦθος i mores (običaj), a tek u drugom smislu znači zakon: obćenitu ustanovu koja obvezuje volju svakoga čovjeka njeke udružene skupine. Tako vidimo da u nazivih: etika, moralis i zakon, probija jedna bitna oznaka u *pojmu* onoga, što danas zovemo etičnim. Etičnim nazivamo što nije pojedinačno, samovoljno, nego što se obćenito priznaje i vrši⁴³⁵ od svih ljudi, pak i ono što se zove etičnim po prvotnom smislu ove riječi, to jest što je »običajno«, prihvaća, goji i vrši se bar prosjekom od svih ljudi njeke, manje ili veće, udružene skupine; običajem njeke udruge nije ono, što se prohtieva, što je po ćudi samo, kojemu pojedincu, nego što je prihvaćeno ili bar prihvatljivo od svih pojedinaca udružnoga skupa.⁴³⁶ Tako je i Kant zahtievao od etičnoga, ili da uporabimo naš naziv, koji je služio starim dalmatinskim i bosanskim piscim,⁴³⁷ ćudorednog načela, da ono bude obćenito i jednako za sve ljude,⁴³⁸ ter od svih ljudi jednoglasice⁴³⁹ priznatljivo. Pored naziva »etika« uvedoše poglavito njemački filosofi naziv »*praktična* filosofija«, hoteci tim reći da je to onaj dio filosofije, koji se tiče vriednostne ocjene *voljnib ćina* ljudskih, dok se sva ostala filosofija zove teoretičnom: ona se tiče spoznaje

⁴³³ uveo u latinski jezik : u latinski jezik uveo

⁴³⁴ Niemci : Njemci

⁴³⁵ priznaje i vrši : drži

⁴³⁶ skupa : skupine

⁴³⁷ koji je služio starim dalmatinskim i bosanskim piscim : koji su dalmatinski i bosanski pisci rabili

⁴³⁸ i jednako za sve ljude : za sve ljude i jednako

⁴³⁹ jednoglasice : jednako

svieta,⁴⁴⁰ a ne spozaje o tom, kako valja ocjenjivati ljudsku volju i ljudske čine.

Etika kao praktična filosofija t. j. kao onaj dio filosofije, koji se bavi ocjenom ljudskih volja i voljnih čina, nije tom obilježbom dosta razlučena od psychologije, jer je i psychologiji predmetom ljudska volja i voljni čin. Da etiku od psychologije oštrije razlučimo, kažemo da psychologija iztražuje puke naravne zakone hoćenju i činjenju ljudskomu, dok etika (praktična filosofija)⁴⁴¹ postavlja uzorna pravila ljudskoj volji i ljudskomu činjenju; stoga se etika može usporediti logici, koja se [# takodjer] bavi mišljenjem kao što i psychologija, ali dok psychologija iztražuje i postavlja naravne zakone mišljenju, logika postavlja uzorna pravila mišljenju.

Da pojam etike kao česti cjelokupne filosofije i razliku njezinu od ostalih česti filosofije podpuno ustanovimo, odredit⁴⁴² ćemo na kratko pojam filosofije. Za tu odredbu poći ćemo od činjenice, da se u čovjeku tiekom života kao puki psychologijski tvor razvije nekakav nazor o svietu. Vanjska okolina pobudjuje u čovjeku osjete, od kojih se sastavljaju zorovi, a od tih se dalje razvijaju obćenite pomisli, a iz ovih opet umnim dotjerivanjem pojmovi. Najobćenitije pomisli, obuhvaćajući sve posljedke čovjekova poimanja okoline prirodne i ljudske, sastavljaju čovjekov nazor o svietu. Ali takav nazor, nastao pukim psychologijskim razvojem, ima puku subjektivnu (osobničku) vriednost i pun je kojekakovih nedostataka. On je samo subjektivne vriednosti, jer je kod raznih ljudi različan prema tomu, kako su ljudi medju sobom različni svojim osje-

⁴⁴⁰ svieta : svjeta

⁴⁴¹ etika (praktična filosofija) : praktična filosofija (etika)

⁴⁴² odredit : odrediti

čajnim ustrojem i cielom⁴⁴³ svojom duševnom osebitostju. Takovim pukim psihologijskim razvojem nastali nazor o svietu⁴⁴⁴ ne može dostajati.⁴⁴⁵ Ta kako bi dostajao⁴⁴⁶ takov nazor o svietu,⁴⁴⁷ koji je samo subjektivan? Koga bi zadovoljio nesklad, koji postoji medju raznimi ljudi u nazoru o svietu,⁴⁴⁸ nesklad, na koji se može narodna⁴⁴⁹ rečenica: »koliko ljudi toliko čudi« primieniti u ovoj preoblici.⁴⁵⁰ »koliko ljudi, toliko različnih⁴⁵¹ sudi o svietu«. ⁴⁵² U čovjeku se radja filozofijska težnja, da izadje iz takove subjektivnosti, i da dodje do objektivna, t. j. sbiljski istinita nazora o svietu.⁴⁵³ Glavni nedostatci onoga subjektivnoga nazora, mjesto kojega hoće filozofijska težnja postaviti objektivni nazor o svietu, jesu sljedeći. Prvo. Pojmovi, koji sastavljaju onaj obični nazor nejasni su, nerazgovjetni i neodredjeni; sudovi, u koje se vežu ti pojmovi, često su medju sobom porječni; napokon doumci, koji nastaju umovanjem od tih⁴⁵⁴ sudova, nisu utemeljeni, nisu jednosljedni (consequentni). Nastaje dakle potreba znanosti, koja bi ustanovila pravila za oblikovnu izpravnost pojmova, sudova i doumaka t. j. koja bi pokazala uzorke jasnih i razgovjetnih pojmova, u sebi složnih sudova, i utemeljenih doumaka. Taj posao opravlja onaj dio filozofije, koji se zove

⁴⁴³ cielom : cjelom

⁴⁴⁴ svietu : svjetu

⁴⁴⁵ dostajati : zadovoljiti

⁴⁴⁶ dostajao : zadovoljio

⁴⁴⁷ svietu : svjetu

⁴⁴⁸ svietu : svjetu

⁴⁴⁹ narodna : ona

⁴⁵⁰ primieniti u ovoj preoblici : na ovaj način uporabiti

⁴⁵¹ različnih : različitih

⁴⁵² svietu : svjetu

⁴⁵³ svietu : svjetu

⁴⁵⁴ tih : naših

logikom. Drugo. Svezani skupovi naših pojmova, sudova i doumaka treba da prikazuju istinitu spoznaju sbiljskoga svieta,⁴⁵⁵ navlastito, da nam podadu⁴⁵⁶ spoznaju onoga, što je u svemiru bićno, trajno i neprolazno, i onoga što je u svemiru samo pojavno (fenomenalno) i prolazno. Ovaj posao preuzima onaj dio filosofije, koji se zove **metafizikom.** Ali ostaje još treći zadatak. Posve naravnim, psihologijskim putem nastaju u čovjeku i takovi pojmovi, koji se ne tiču bića i razlike među bići i pojavi, nego niču iz takovih ljudskih ćuti, štono oćituju ugodu ili neugodu, milje ili nemilje, ter koji ili povladjuju ili osudjuju njeke ćine, pak i njeke prirodne pojave. Dobrotvorno djelo n. pr. pobudjuje nehotice u svakom čovjeku ćut, koja tomu djelu povladjuje. Ružica, nebeska duga, takodjer pobudjuje⁴⁵⁷ u čovjeku miloćuće. Takove ćuti ne izražavaju ništa o biću, ne izražavaju razliku među bistvom i pojavnosti stvari, nego izražavaju ćutnu ocjenu ljudsku t. j. izražavaju vriednost predmeta za čovjeka. Ima ćitav niz pojmova, niklih iz takovih ćuti, to su pojmovi, koji se izriću riećima: prijatno, koristno, poželjno, liepo, dobro. Ti pojmovi kako su se psihologijskim putem razvili imadu dva nedostatka: 1) njihov niz nije podpun; 2) nije nijedan od tih pojmova podpuno jasan i razgovjetan, nego se ćesto jedan zamienjuje s drugim. N. pr. u obićnom govoru ćesto se zamjenjuje dobro i koristno, dobro i ljepo, stoga nastaje potreba onoga diela⁴⁵⁸ filosofije, koji će ukloniti te nedostatke u pojmovih, štono ocjenjuju predmete.⁴⁵⁹ Ta

⁴⁵⁵ svieta : svjeta

⁴⁵⁶ podadu : dadu

⁴⁵⁷ takodjer pobudjuje : pobudjuje takodjer

⁴⁵⁸ diela : djela

⁴⁵⁹ ukloniti te nedostatke u pojmovih štono ocjenjuju predmete : te nedostatke u pojmovih štono ocjenjuju predmete ukloniti

znanost je *estetika*. A gdje je etika? Etika je dio estetike. Dvije su najme vrste ocjenjivanja iliti presudjivanja, medju sobom različite po predmetih, kojih se vr[?]jednost ocjenjuje i po uporabi te ocjene na sama čovjeka. Najme predmet ćutne ocjene može biti ili svjestno sobstvo (čovjek) ili pak nesvjestna, nesobstvena stvar ili tvaran pojav. Ima pojmova, koji izriću ocjenu o čovjeku kao sobstvu,⁴⁶⁰ a ima ih koji izriću ocjenu o nesvjestnu, nesobstvenu predmetu. N. pr. kad se komu veli, da je pravedan, izriće se tim vriednost njegove osobe, a kad velimo, da je sklad šarâ ili zvukova nješto našem ćućenju vriedno, ocjenjujemo tim vriednosti nesvjestnih fizićnih pojava. Etićke presude glase kategorićno i općenito za svako svjestno sobstvo, nasuprot estetićke ocjene u užem smislu glase hipotetićki; one ne vežu svakoga čovjeka, već samo onoga koji hoće ljevu umjetninu tvoriti,⁴⁶¹ ili pravo veleći samo djelo njegovo je pod udarom estetićke presude, a etićkoj presudi podvržen je *svaki čovjek htio ili nehtio*. U tom smislu dieli⁴⁶² se sveukupna estetika u estetiku i etiku. Estetika se pako još zove *filosofijom o umjetnosti* a etika se zove *praktićnom filosofijom* ili filosofijskom naukom⁴⁶³ o dobroti. Sad možemo pojam etike ovako odrediti: **Etika** je ona filosofijska znanost, koja kao odlićan i poseban dio estetike ustanovljuje podpun red, do jasnoće razgovjetnosti dotjeranih⁴⁶⁴ te medju sobom logićnom razložitošću uzajmice svezanih pojmova, koji izriću presude o vriednosti ljudskih volja i ćina.

⁴⁶⁰ o čovjeku kao sobstvu : čovjeka kao sobstva

⁴⁶¹ umjetninu tvoriti : umjetnost stvoriti

⁴⁶² dieli : djeli

⁴⁶³ filosofijskom naukom : filosofijska nauka

⁴⁶⁴ dotjeranih : doćeranih

Kad se pita, koji su dakle izvori etici, odgovaramo *da su izvori etici neki estetičko-etički sudovi, koji s očevidnom jamačnošću izriču vriednost ili nevriednost ljudske volje i voljnih čina*. Od pamtivjeka ljudi su presudjivali, ocjenjivali glede vriednosti razne hotnje i čine ljudske, povladjujući jednim a kriveći druge. To je činjenica, koja se ne može poreći i ta je činjenica izhodište etici. Ona je razlog postanku etike kao filozofijske znanosti. Ako i jest obilježje onih presuda to: da su nedostatne, subjektivne, medju sobom poriečne, one se ipak ne mogu tajiti. Da je nešto korisno ili štetno, da je nešto ugodno ili neugodno, poželjno ili nepoželjno, krasno ili ružno, dobro ili zlo: takove presude o vriednosti nepobitne su psihologijske činjenice ljudskoga života. Znanosti je zadatak da razabere, što je u onih presuda stalno, što nestalno, što je subjektivno a što objektivno, što je u njih obćenito istinito a što je samo relativno. Znanosti je zadatak, da razabravši te razlike u ljudskih presuda, nadje neoborivo mjerilo za ocjenjivanje onoga, što se zove dobro. Polazeći od te činjenice, da ljudi od pamtivieka⁴⁶⁵ izjavljaju presude takove, koje izriču bilo vriednost bilo nevriednost vanjskih predmeta, navlastito ljudskih volja i čina, moramo se ograditi proti skepticizmu, što ga hoće u tom pitanju postaviti Spinoza svojom izjavom u spisu »Etika«. Spinoza kaže u prvoj knjizi svoje etike, da su ljudske presude o dobru i zlu[,] o pohvalnosti i prikornosti čina, o ljepoti i rugobi utvore, što se veli predsude iliti utvorni sudovi, koji da nastaju bud iz ljudskoga nepoznavaja pravih uzroka stvarim, bud odatle, što ljudi teže na svoju korist. Nepoznavajući uzroka stvarim utvaraju sebi ljudi - veli Spinoza - kao da sve biva porad njih, ter zato izmišljaju pojmove, kojima tobože narav stvari tumače, a to su pojmovi o do-

⁴⁶⁵ pamtivieka : pamtivjeka

bru i zlu, skladu i neskladu, o toploti i hladnoći, o tvrdoći i mehkoci, o ljepoti i rugobi. A iz težnje samoživske na svoju korist ljudi izmišljaju da su slobodni, pak da je neki ljudski čin pohvalan ili zaslužan a drugi prikoran i grišan. U samoj naravi stvari - završuje Spinoza - nema ništa takova već ljudi podmeću ona svojstva stvarim.

Kad bi te rieči Spinozine bile osnovane, kad bi ti pojmovi bile utvore ljudske, onda nebi mogla etika kao znatnost obstajati. Stoga treba da onu skepsu, koju bi rieči Spinozine poradjale, odmah suzbijemo.

Posve stvarno ocjenjujući one Spinozine izreke opažamo najprije, da Spinoza mieša teorijsku spoznaju o zbiljnom bistvu stvari, spoznaju o bićih i o nebićnih pojavih sa ćutnim ocjenjivanjem vriednosti tih bića ili pojava. Istina je da toplota i hladnoća, ljepota i rugoba nisu takova svojstva vanjskih predmeta, kojima bismo mogli fizikalnu pojavnu narav ili pak nadpojavnu bićnost stvari oznaćivati. To nisu svojstva takova, koja bi kako veli Spinoza: »*explicarent rerum naturas*«. Ali osim primjedbe da se ćutne presude⁴⁶⁶ o vriednosti stvari razlikuju od teorijske bilo fizićke bilo metafizićke spoznaje o naravi i bistvu stvari, treba kazati, da je Spinoza u isti red strpao posve raznovrstna svojstva t. j. on je toplotu i hladnoću uzporedio ljepoti ter rugobi, a ipak su ona dva potonja pojma posve različita od onih prvih dvaju. Nipošto se ne može, kad se stvar objektivno izpita, toplotni oćut smatrati istovrstnim s ljepoćućem. Puki tjelesni oćut toplote i hladnoće ipak nije kako bi htio Spinoza, utvora i predsuda, već je psihologijska ćinjenica, koja je fiziologijski i fizićki osnovana. Toj ćinjenici doduše nije sav uzrok u vanjskom fizićnom predmetu, štono u nas pobudjuje oćut hladnoće i toplote, nego je takodjer u stanju i djelovanju naših ži-

⁴⁶⁶ presude : predsude

vaca, dakle taj oćut ima koje subjektivne koje objektivne uzroke. Istina je da ugodnost topline ili hladnoće ne stoji samo do objektivnih fizikalnih činitaba, nego takodjer⁴⁶⁷ do fiziologijske kakvoće i radnje našega tiela, ali zato bi bilo posve krivo da one oćute držimo za puke utvore. Još su mnogo objektivniji oćuti estetićni. Kad ćujemo po dva skladna glasa n. pr. glas prvak i trećak, zajedno, tad ono miloćuće, koje ćutimo, nije uzrokovano pukom subjektivnom udešenostju našega sluha i naše sviesti, nego takodjer objektivnimi omjerî medju zvucima, prvakom i trećakom.⁴⁶⁸ Sasvim strogo znanstveno fizikalno tumaćenje skladnih glasova pokazuje, da su toćno brojevno ustanovljeni treptajni omjeri⁴⁶⁹ medju dva takova glasa, koji pobudjuju miloćuće u nas. Ti fizikalni objektivni omjeri jesu⁴⁷⁰ razlozi onoj subjektivnoj miloćuti koja nastaje u nas, kad ćujemo takovo skladno dvozvucje ili trozvucje, a fiziologijska znanost pak⁴⁷¹ nepobitno ustanovljuje stalna svojstva u ustroju našega uha, svojstva, koja su jednaka u svih normalnih slušnih osjećalih ljudskih.⁴⁷² A ta fizio-

⁴⁶⁷ nego takodjer : već

⁴⁶⁸ Kad ćujemo po dva skladna glasa n. pr. glas prvak i trećak, zajedno, tad ono miloćuće, koje ćutimo, nije uzrokovano pukom subjektivnom udešenostju našega sluha i naše sviesti, nego takodjer objektivnimi omjerî medju zvucima, prvakom i trećakom : Mislimo si da ćujemo po dva skladna glasa n. pr. glas prvak i trećak, zajedno, to miloćuće, koje ćutimo, nije pukim subjektivnim udešajem našega sluha i naše svjesti uzrokovano, već objektivnimi omjerî medju zvucima, medju prvakom i trećakom

⁴⁶⁹ toćno brojevno ustanovljeni treptajni omjeri : omjeri toćno brojevno ustanovljeni

⁴⁷⁰ jesu : su

⁴⁷¹ fiziologijska znanost pak : znanost pak fiziologijska

⁴⁷² jednaka u svih normalnih slušnih osjećalih ljudskih : u svih normalnih slušnih osjećalih ljudskih jednaka

logijska svojstva uha jesu takodjer bitan činilac⁴⁷³ kod nastajanja onoga miloćuća, što ga oćućujemo, kad ćujemo zajedno po dva ili po tri skladna glasa. Isto vriedi i za fizićna (optićka) svojstva onakovih po dviju li triju šara, koje u nas kao skladne pobudjuju miloćuće; a slićno⁴⁷⁴ onomu što o fiziologijskom slušnom osjećalu rekosmo, [# jednako] vriedi i za vidno osjećalo. N. pr. sklad ųute i modre šare tako je *fizikalno* odredjen, da se mora objektivnim zvati. Tako isto i ono miloćuće koje u nas potiće⁴⁷⁵ pravilan geometrijski lik, posve je objektivne naravi. Uobće estetićke ćuti imadu svoje uzroke u objektivnih oblikovnih svojstvih samih vanjskih predmeta. Uz tu fizićku objektivnost vanjsku valja priznati fiziologijsku stalnu uredjenost naših osjećala, tako da ćovjek, koji ima pravilna osjećala, ne moųe inaće nego da ćuti estetićku ugodu gledajući skladne šare, pravilne geometrijske likove, ili slušajući skladno dvozvućje ili trozvućje; ona ugodu, koja od takovih povoda⁴⁷⁶ nastaje, nije predsuda, kako misli Spinoza, nego je takova ugodu podloga sasvim objektivnu estetićkomu sudu.

Estetićko miloćuće i na njem⁴⁷⁷ osnovani estetićki sud trostrukom je objektivnošću utemeljen: 1) fizićkom oblikovnom kakvoćom vanjskih predmeta; 2) fiziologijskim pravilnim ustrojem naših osjećala; 3) psychologijskom⁴⁷⁸ pravilnom kakvoćom naše sviesti.⁴⁷⁹ Stoga je pravo estetićko miloćuće u svih ljudih jednako obćenito,⁴⁸⁰ dakle

⁴⁷³ činilac : factor

⁴⁷⁴ a slićno : jednako

⁴⁷⁵ u nas potiće : potiće u nas

⁴⁷⁶ povoda : povodah : prigodah

⁴⁷⁷ na njem : na njemu

⁴⁷⁸ psychologijskom : psihologijskom

⁴⁷⁹ sviesti : svjesti

⁴⁸⁰ u svih ljudih jednako obćenito : obćenito u svih ljudih jednako

nužno, a nije relativno, samo treba da je izvršen⁴⁸¹ jedan uvjet, najme da je čovjek, koji prima estetičke dojmove, u fiziološkom i psihologijskom pogledu normalan. Ima doduše među pojedinih ljudi razlikâ⁴⁸² u estetičkom ćućenju i sudjenju, ali te razlike svagda nastaju⁴⁸³ ili od fiziologijskih nedostataka ili od psihologijske⁴⁸⁴ nepodpune razvitosti ili od psihologijske časovite neprikladne udešenosti nekijh ljudi, n. pr. ljudi, koji ne razaznavaju crvenih šara, imajući manu⁴⁸⁵ daltonizma, ne smiju⁴⁸⁶ nam biti mjerodavni sudije u prosudjivanju sklada šarnoga; a ima⁴⁸⁷ ljudi koji ni ne vide šara, već vide samo razliku jače i slabije svjetloće onako kako nam fotografije pokazuju. Takav čovjek ne može svojom tvrdnjom, da je ono miloćuće koje potiče⁴⁸⁸ u nas šarna slika, puka utvora, pobiti ćućenje šarâ kod svih vidom normalnih ljudi. A što se i ljudi osjećala normalnih često razilaze u estetičkom sudjenju,⁴⁸⁹ kad prosudjuju [# jednu te] istu umotvorinu, to dolazi odatle, što je umotvorina takova složevina, koja ima veliko mnoštvo jednostavnih estetičkih oblika u jedno sastavljenih.⁴⁹⁰ Da se valjan sud o takovoj umotvorini izreče, treba ju razglobiti u jednostavne oblikovne sastavi-

⁴⁸¹ izvršen : izpunjen

⁴⁸² razlikâ : razlikah

⁴⁸³ nastaju : postoje

⁴⁸⁴ psihologijske : psychologijske

⁴⁸⁵ imajući manu : radi

⁴⁸⁶ ne smiju : nesmiju

⁴⁸⁷ a ima : ti

⁴⁸⁸ potiče : budi

⁴⁸⁹ često razilaze u estetičkom sudjenju : u estetičkom sudjenju često razilaze

⁴⁹⁰ jednostavnih estetičkih oblika u jedno sastavljenih : složevina jednostavnih estetičkih oblika

ne, pak tada se može postići⁴⁹¹ jednoglasje u sudu, dok je prije analize bilo veliko nesuglasje.

Ima divljih plemena koja ne čute sklada od glasa prvaka i trećaka, kako ga čutimo mi; ipak mi Europljani ne bismo dopuštali, da to nesuglasje divljaka s našim čućenjem bude dokaz proti objektivnosti našega čućenja. Naše estetičko čućenje i sudjenje⁴⁹² o kipu belvederskoga Apolona ne bismo⁴⁹³ dali na pregledbu i izpravak kakovu Botokudu ili Hotentotu. Kipa medicejske Venere ne bismo⁴⁹⁴ dali Kinezu, da ju uljepša po svojem ukusu, po kojem je samo ono žensko nožno stopalo liepo, koje je sgnječavanjem od djetinstva nenaravski usitnjeno.⁴⁹⁵ Ta naša protimba estetičnome sudjenju divljaka ili krivo razvijenih plemena opravdava se *objektivnimi* fizičkim i fiziologijskim razlozi. Ali kako je u području etičkom? Ako nam stari Lacedemonjanin kaže da kradja po sebi nije prikorna, nego samo ako se odkrije; ako svi Heleni i najplemitiji držahu, da je robovanje nekih ljudi (»barbarâ« Helenima) opravdano, onda ne možemo nikakovimi *fizičkim* ni *fiziologijskim*⁴⁹⁶ razlozi dokazivati pogrešnost takova etičnoga mišljenja starih Helena.⁴⁹⁷ Ali mjesto fizičkih i fiziologijskih razloga ima razloga⁴⁹⁸ psihologijskih za valjanost nekakve baš *etičke* ocjene.

⁴⁹¹ postići : polučiti

⁴⁹² čućenje i sudjenje : sudjenje i čućenje

⁴⁹³ ne bismo : ne bi

⁴⁹⁴ ne bismo : nebismo

⁴⁹⁵ ono žensko nožno stopalo liepo, koje je sgnječavanjem od djetinstva nenaravski usitnjeno : ona ženska noga liepa, koja je sgnječavanjem od djetinstva usitnjena

⁴⁹⁶ *fiziologijskim* : *fiziološkim*

⁴⁹⁷ Helena : Grka

⁴⁹⁸ Ali mjesto fizičkih i fiziologijskih razloga ima razloga : Ali ima mjesto fizičkih i fizioloških razloga

Da su *etičke* presude jedna vrst *estetičkih*; da su najjednostavnije etičke presude psihologijskom normalnom naravju nužno uzročene,⁴⁹⁹ pak stoga i *logički očividne*, kao i najjednostavnije estetičke – tu misao izricahu najprije engleski filosofi 17. i 18. vieka,⁵⁰⁰ poimence: Samuel Clarke (1675–1729), Shaftesbury (1670–1713, izgovor: Šaftsböri), Hutcheson (1694–1747, izgovor: Höttšiz'n) i Adam Smith (1723–1790, izgovor: Smits). Tu svezu jednostavnih *etičkih* presuda s *estetičkimi* iztiče najprije Shaftesbury u djelu »Karakteristike ljudi, običajâ, nazorâ i dobâ«, g. 1713., navlastito u 3 poglavlju toga spisa, koji radi o krieposti i vriednosti. Jezgra njegove teorije ova je: sklad glasbeni objektivno je svojstvo glasova, a nije nikakova ljudska utvora; jednako je simetrija i proportionalnost u likovih nješto objektivno, a baš takove ali ne osjetovne nego čisto duševne harmonije i proportionalnosti dadu se ustanoviti i u etičkih iliti moralnih čuvstvih.⁵⁰¹ Ljubav, prijateljstvo, zahvalnost, kad ih našim nutarnjim bezosjetnim zorom motrimo, pobudjuju u nas ćuti, koje povladjuju ljubav, prijateljstvo, zahvalnost,⁵⁰² a kore suprotke njihove t. j. kore mržnju, neprijateljstvo, nezahvalnost i t. d. Tuj biva – veli Shaftesbury – posve ista, samo bezosjetbena činitba u našoj duši, koja i onda, kada motrimo šare, likove, pak iz toga motrenja u nas niče miloćuće ili nemiloćuće. Naša sviest nalazi u ljubavi, u zahvalnosti jednako objektivnu, dašto duhovnu ljepotu, skladnost, a u mržnji jednako objektivnu, dašto duhovnu neskladnost, kakovu dašto osjetbenu skladnost ili neskladnost nalazi

⁴⁹⁹ psihologijskom normalnom naravju nužno uzročene : psychologijski nuždne

⁵⁰⁰ vieka : vjeka

⁵⁰¹ čuvstvih : svojstvih

⁵⁰² ljubav, prijateljstvo, zahvalnost : ljubavi, prijateljstvu, zahvalnosti

naša svijest u glasovnih akordih i u geometrijskih oblicima vanjskih predmeta.⁵⁰³ U nijednoj takovoj prilici⁵⁰⁴ ne može naša svijest zapriečiti, zatomiti onu pohvalu ili onaj prikor, koji se u našem ćućenju javlja kad motrimo skladne ili neskladne šare, ili glasove, kad motrimo skladne ili neskladne voljne medjusobice: ljubav, prijateljstvo, ili mržnju, naprijateljstvo i t. d. Tako govori Shaftesbury. I ona ostala trojica filosofâ slažu se u tom, da podloga etici nije samovolja ni jednoga *pojedinioga sobstva*, pa nije ni samo⁵⁰⁵ volja absolutnoga sobstva (božanskoga), nije zapoviest⁵⁰⁶ božja, pa nije niti naša težnja na sreću, nego su etici podloga stalne, naravskim psihologijskim načinom upoznane i od nas oćućene medjusobice (relacije) voljne, i to njeke medjusobice voljne pobudjuju u motrioca⁵⁰⁷ bezuvjetnu pohvalu, a druge njeke bezuvjetan prikor. Te *etičke* ćuti posve su nalik na *estetičke* ćuti, ter etičke medjusobice voljâ posve su jednake (odbivši razliku bezosjetbenosti i osjetbenosti) estetičkim medjusobicam šara, zvukovâ, likova [# i t. d.]. O jednih i drugih javljaju se naše ćutne presude, koje se osnivaju na skladu ili neskladu sastavljenih u jednu cjelinu dielova, presude koje se po svojoj naravi moraju zvati *estetičkimi*. Dakle dobrota je neosjetovna, čisto duhovna vrst ljepote, i to tako, da je dobrota ljepota *volje* iliti voljnih medjusobica. Valja još spomenuti, da je od one četvorice engleskih filoso-

⁵⁰³ objektivnu, dašto duhovnu neskladnost, kakovu dašto osjetbenu skladnost ili neskladnost nalazi naša svijest u glasovnih akordih i u geometrijskih oblicima vanjskih predmeta : objektivan nesklad, kakova nalazimo u glasovnih akordih i u oblicima vanjskih predmeta

⁵⁰⁴ U nijednoj takovoj prilici : U nijednom slučaju

⁵⁰⁵ nije samovolja ni jednoga *pojedinioga sobstva*, pa nije ni samo : nije niti volja, navlastito nije

⁵⁰⁶ sobstva (božanskoga), nije zapoviest : bića, zapovjest

⁵⁰⁷ motrioca : gledaoca

fa Adam Smith razložio, da je nesebično sućutje⁵⁰⁸ prema drugome psihologijska⁵⁰⁹ klica onim etičkim presudam, koje povladuju ljubav, prijateljstvo, zahvalnost,⁵¹⁰ a kore suprotne voljne medjusobice ljudi. *Hutcheson* pak tvrdjaše,⁵¹¹ da je etičkim presudam podloga *posebna moralna ćut*, koja da je svim ljudem prirodjena i u svih ljudi⁵¹² jednaka. Tu svim ljudem prirodjenu ćut zove on *common sense* (skolastički: »sensus communis«, opća ćut).

Znameniti franceski filosof Victor Cousin (1792-1867, glava spiritualističke škole franceske) u djelu svojem: »Du beau et du bien« na str. 256-276 izhodi takodjer od takove obćenite ćuti kao temelja etici, kao što i *Hutcheson*, pak prihvaća u jezgri i ostale nazore napomenutih Engleza i svezu etičnoga ćućenja s estetičkim. Tu nauku Englezâ prihvatio je i njemački znatni filozof Herbart, te ju razvio u jednosljedan, dobro obrazložen sustav;⁵¹³ za tim Herbartovim sustavom povode se i ova predavanja.

Dakle ljudske presude, koje oštro razlikuju liepo⁵¹⁴ od ružna, dobro od zla, nisu, kako hotijaše Spinoza, krivosudje (»praejudicia«),⁵¹⁵ nego su utvrđene ili na objektivnih osjetbenih svojstvih [# bilo] vanjskih predmeta, kao što je kod ljepote, ili⁵¹⁶ na objektivnih *psihologijskih*⁵¹⁷ čisto duševnih svojstvih, kao što je kod dobrote. Kod ljepoćutnih

⁵⁰⁸ nesebično sućutje : nesebična sućut

⁵⁰⁹ psihologijska : psychologijska

⁵¹⁰ ljubav, prijateljstvo, zahvalnost : ljubavi, prijateljstvu, zahvalnosti

⁵¹¹ tvrdjaše : govoraše

⁵¹² ljudi : ljudih

⁵¹³ te ju razvio u jednosljedan, dobro obrazložen sustav : te ju je u jednosljedan, dobro obrazloženi sustav razvio

⁵¹⁴ liepo : ljepo

⁵¹⁵ krivosudje (»praejudicia«) : predsude

⁵¹⁶ ili : bilo

⁵¹⁷ *psihologijskih* : *psychologijskih*

sudova pridolazi i to, da je fiziologijski ustroj u svih normalnih ljudi jednak, obzirom na estetičko ćućenje. Kao što oćućeni sklad glasova pobudjuje fiziologijskom i psihologijskom nužd⁵¹⁸ miloćuće u svakom normalnom ćovjeku, tako i sklad [# dviju] nesebićnih voljâ: u dvaju sobstvâ[,] motren *nutarnjim zorom* trećega sobstva, pobudjuje miloćuće u tom trećem sobstvu,⁵¹⁹ a nesklad voljâ pobudjuje nemiloćuće. Da pak⁵²⁰ milje, koje dolazi od sklada voljâ, a nemilje, koje dolazi od nesklada voljâ, postaje tako silnom ćuću u nas, da nas [# ili] voljni sklad razblažuje a⁵²¹ nesklad voljni mući; da presude o dobroti ili zlosti volje mnogo jaće ćutimo, nego li presude o ljepoti ili rugobi glasova ili šara, tomu je opet posve oćevidan psihologijski⁵²² razlog. Medjusobice glasova, šarâ, likovâ jesu nješto *ćovjeku izvanjsko*, osjetovno, a medjusobice voljâ jesu bitan dio ljudskoga duhovnoga *sobstva*. Volja i voljni ćini mnogo se jaće tiću ljudske sviesti,⁵²³ ljudskoga sviestnoga sobstva, nego li puki osjetovni zorovi o vanjskih stvarnih predmetih, o vanjskih stvarnih pojavih.

Rekosmo, da obićni psihologijski⁵²⁴ razvoj ćovjeka dolazi⁵²⁵ do niza takovih pojmova, u kojih se izjavljaju⁵²⁶ vriednostna mjerila; ti su pojmovi: *koristno, poželjno, prijatno, liepo, dobro*. Treba da izpitamo razlike me-

⁵¹⁸ pobudjuje fiziologijskom i psihologijskom nužd⁵¹⁸ : fiziologijskom i psihologijskom nužd⁵¹⁸ pobudjuje

⁵¹⁹ u tom trećem sobstvu : svakom ćovjeku

⁵²⁰ pak : pako

⁵²¹ a : ili

⁵²² psihologijski : psihologijski

⁵²³ mnogo se jaće tiću ljudske sviesti : mnogo jaće zapremaju ljudsku sviest

⁵²⁴ obićni psihologijski : obćeniti psihologijski

⁵²⁵ dolazi : dodje

⁵²⁶ izjavljaju : izražavaju

dju timi⁵²⁷ pojmovi, od kojih svaki postavlja drugo njeko vrijednostno mjerilo.⁵²⁸

1) Ono što je *koristno* ili *probitačno*, ima samo relativnu (obziričnu) vrijednost. Koristnim zovemo ono, što je prikladno sredstvo za njeku željenu svrhu.⁵²⁹ Predmet, koji zovemo koristnim, ne cijenimo⁵³⁰ radi njeke⁵³¹ njegove *nutarnje, samostalne, samosvojne* vrijednosti, ne cijenimo⁵³² ga radi *sama njega*, već ga cijenimo⁵³³ samo *s obzirom* na željenu svrhu, ka kojoj on kao sredstvo privodi.⁵³⁴ Njegova vrijednost nije absolutna (samosebna), nego relativna (obzirična, samodružna). Njegova vrijednost nije u njem⁵³⁵ samom, već je *izvan* njega. Ako se onaj obzir (t. j. ona potreb[a] ili želja), radi čega ima probitačan predmet⁵³⁶ za nas vrijednost, promieni,⁵³⁷ onda se i vrijednost predmeta promieni.⁵³⁸ Što je jednome⁵³⁹ koristno, drugome⁵⁴⁰ je ili štetno ili bezkoristno. Po tom vidimo, da vrijednost koja se priznaje koristnomu⁵⁴¹ predmetu, nije absolutna, obćenita, nego je samo *pojedinačna*, prigodna, pripadna.

⁵²⁷ timi : otimi

⁵²⁸ postavlja drugo njeko vrijednostno mjerilo : drugo njeko vrijednostno mjerilo postavlja

⁵²⁹ željenu svrhu : svrhu željenu

⁵³⁰ cijenimo : cjenimo

⁵³¹ njeke : nekakve

⁵³² cijenimo : cjenimo

⁵³³ cijenimo : cjenimo

⁵³⁴ privodi : dovodi

⁵³⁵ u njem : u njemu

⁵³⁶ radi čega ima probitačan predmet : po kojem probitačan predmet ima

⁵³⁷ promieni : promjeni

⁵³⁸ predmeta promieni : njegova promjeni

⁵³⁹ jednome : jednomu

⁵⁴⁰ drugome : drugomu

⁵⁴¹ koristnomu : prijatnomu

2) Jednako je, pače još više je promjenljiva⁵⁴² vrijednost onoga, što je žudjeno, žudno,⁵⁴³ t. j. što zadovoljava ljudsku žudnju.⁵⁴⁴ Kao što su žudnje promjenljive,⁵⁴⁵ tako je i vrijednost predmetâ, koji žudnji⁵⁴⁶ služe, promjenljiva.⁵⁴⁷ Ona je pojedinačna, časovita prema časovitoj žudnji pojedinca. Plima i osjeka naših žudnja, podaje predmetom, koji njih zadovoljavaju, najnestalniju i posve izpraznu, taštu vrijednost.

3) Od one ćutne ocjene, koju potiče u nas *korisnost ili poželjnost, žudnost*,⁵⁴⁸ razlikuje se ona ćutna ocjena, koju potiče *prijatan*⁵⁴⁹ *predmet*. Prijatnim zovemo n. pr. miris ružin ili ljubičin. Ugoda, koju bûdi u nama prijatan predmet nije uvjetovana *žudnjom* za njim, pa se njegova ugoda⁵⁵⁰ razlikuje i od *one* ugone, koju bûdi probitačan ili koristan⁵⁵¹ predmet. Potom ima ugoda, koju potiče prijatan predmet,⁵⁵² *veću objektivnost*. Prijatni su nam predmeti, koji pobudjuju takove oćute vidne, slušne i t. d., koji su primjereni fiziologijskoj⁵⁵³ naravi našega tjelesnoga ustroja, navlastito našega živčevlja, ali ne potiču baš *žudnjâ*. Budući da⁵⁵⁴ je taj ustroj u svih normalnih ljudi gotovo jednak, to su gotovo svi ljudi složni u sudu o tom, što

⁵⁴² više je promjenljiva : više promienljiva je

⁵⁴³ žudjeno, žudno : poželjno

⁵⁴⁴ ljudsku žudnju : ljudskoj nuždi žudnje

⁵⁴⁵ žudnje promjenljive : žudi promienljive

⁵⁴⁶ žudnji : žudi

⁵⁴⁷ promjenljiva : promienljiva

⁵⁴⁸ *korisnost ili poželjnost, žudnost : prijatnost ili korisnost*

⁵⁴⁹ *prijatan : prijatni*

⁵⁵⁰ pa se njegova ugoda : a tim se ta ugoda

⁵⁵¹ koristan : poželjan

⁵⁵² koju potiče prijatan predmet : od prijatna predmeta

⁵⁵³ fiziologijskoj : i fiziologiĉkoj

⁵⁵⁴ Budući da : Budući

je prijatno, a što je neprijatno. Prijatnost pojedinoga čista glasa, pojedine čiste šare, pojedine pravilne crte, a neprijatnost pojedinoga hrapava glasa, pojedine nejasne šare, pojedine nepravilne⁵⁵⁵ crte, osnovana je na stalnih fizičkih, fiziologijskih i psihologijskih⁵⁵⁶ razlozih, pa⁵⁵⁷ stoga se malne svi ljudi slažu u tom, što li je prijatno, a što [# je] neprijatno. Ali nješto nedostaje prijatnu⁵⁵⁸ predmetu, što bi mu moglo podati pravu *obćenitu* ćutnu vriednost, t. j. ona svojstva, po kojih postaje neki predmet prijatnim, ne dádu se [# valjanim] razumskim sudom *točno osjeći*. Nijedan čovjek ne može drugome⁵⁵⁹ izreći *sadržaj* one prijatnosti, koji pobudjuje⁵⁶⁰ u njega *miris* ružin ili ljubičin ili modra šara. Tuj se *objektivna kakvoća* vanjskoga predmeta sasvim spline sa subjektivnim čovjekovim⁵⁶¹ ćućenjem, tako da se ne može podpuno *odlučiti* objektivna kakvoća⁵⁶² samoga prijatnoga predmeta od prijatnoga subjektova ćućenja. Nitko ne može izviti, sastaviti i izreći *pojma* o mirisu ružinu; nikad nije nitko ni pomislio, da bi postavio *definiciju o prijatnosti* ružina mirisa, a ono, čega ne možemo razjasniti u razgovjetne i jasne *pojmove*, to ne može biti predmetom *znanosti*. Prijatni predmeti, ne podnoseći *definicije* svoje prijatnosti, ne dopuštaju⁵⁶³ oni obćenite presude o svojoj vriednosti. Vriednost prijat-

⁵⁵⁵ nepravilne : izčičkane

⁵⁵⁶ fiziologijskih i psihologijskih : fiziološkičkih i psychologijskih

⁵⁵⁷ pa : pak

⁵⁵⁸ prijatnu : prijatnom

⁵⁵⁹ drugome : drugomu

⁵⁶⁰ pobudjuje : budi

⁵⁶¹ sasvim spline sa subjektivnim čovjekovim : spline sasvim s ljudskim

⁵⁶² da se ne može podpuno *odlučiti* objektivna kakvoća : da nije moći podpuno *odlučiti* kakvoću

⁵⁶³ ne dopuštaju : nedopuštaju

na⁵⁶⁴ predmeta ne može se izjavljati⁵⁶⁵ u *pojmovih*, koji bi obćenito vriedili za *sve* ljude, koji bi dovodili do sudova⁵⁶⁶ *očevidnih* i *nepobitnih*. Stoga, kaošto ne može koristnost ni žudjenost (poželjnost), tako ne može ni prijatnost postati obćenitim *ćutnim vriednostnim* mjerilom. Doduše neki od prijatnih predmeta, i to oni, koji potiču⁵⁶⁷ u nas slušne i vidne očute, a to su glasovi i šare, mogu, ako se [# oni] sastave u jednu *složenu cjelinu*, postati predmeti obćenito vriedni, ali onda su njihovi *složajni* OBLICI i to baš SKLADNI *oblici* onaj pravi predmet, koji se estetički presudjuje, te koji u čovjeka bûdi miloćuće. Pak ti oblikovni složaji iliti *oblici* predmetâ dadu se pojmovno izjavljati.⁵⁶⁸ Sama jedna pojedina šara može biti sãmo *prijatna*, ali nije *liepa*; tek *više* pojedinih šara u *skladnu*⁵⁶⁹ *složaju* satvaraju *liep*⁵⁷⁰ predmet. Tuj se dade izreći,⁵⁷¹ dade se pojmovno ustanoviti, što li je za naše ćućenje *vriedno* u predmetu, naime vriedni su upravo *skladni složaji*, a nisu za naše neosjetovno, čisto duševno miloćuće vriedne *pojedine* prijatne sastavine skladno složena⁵⁷² predmeta.

4) Vriednost *liepa* predmeta nije niti u koristnosti niti u poželjnosti njegovoj niti u pukoj prijatnosti njegovih pojedinih sastavina, nego je u *skladnom složaju tih sastavina*. Taj skladni složaj bûdi u čovjeka nesebično miloćuće, i to u svih normalnih ljudi⁵⁷³ *jednako*, a to miloćuće

⁵⁶⁴ prijatna : prijatnoga

⁵⁶⁵ izjavljati : izricati

⁵⁶⁶ sudova : sudovah

⁵⁶⁷ potiču : bude

⁵⁶⁸ izjavljati : izricati

⁵⁶⁹ *skladnu* : *skladnom*

⁵⁷⁰ *liep* : ljepi

⁵⁷¹ izreći : reći

⁵⁷² složena : složenoga

⁵⁷³ ljudi : ljudih

izriče se *jasnimi estetičkim sudovi*. Slično,⁵⁷⁴ samo preneseno na neosjetovno područje, valja za onu vrijednost, koja pripada *dobroti*. Dok koristnost i poželjnost priteže sobstvo čovjeka k⁵⁷⁵ stvari, to ga nasuprot liepi predmet priteže svojim *skladnim oblikovnim složajem*, a ne svojom stvarju. Stoga oni filozofski sustavi,⁵⁷⁶ koji udarajući etici za temelj⁵⁷⁷ *korist* ili *poželjnost* - a to čini sustav *utilitarizma*, pak⁵⁷⁸ sustav *egoizma*, pak sustav *hedonizma*, stoje prenizko: oni pribijaju čovjeka na tvar. Kad bi koristnost i poželjnost (požudnost)⁵⁷⁹ bile najviše vrijednosti ljudstvu, onda bi se ono moglo razsuti⁵⁸⁰ u samoživost, sebične *atome*, u bezsavezne pojedince, onda bi mogao među ljudi nastati onaj »bellum omnium contra omnes«. Ljepota pak i onaj estetički sud, koji se o njoj objektivno⁵⁸¹ izriče, jur može⁵⁸² postati milotnom, *nesebičnom* i nepožudnom *svezom* među ljudi. Komu su omiljeli skladni složaji glasovâ, šarâ, crtâ, ploha, taj je već, dajbudi⁵⁸³ donjekle, pripravljen, priuđešen k tome,⁵⁸⁴ da mu bude *mio* i *sklad* među nesebičnimi *voljami*, a da mu bude *nemio nesklad* među voljami. Stoga su mogli neki filozofi (n. pr. pjesnik-filozof Schiller) govoriti o *estetičnom odgoju* ljudstva, t. j. dokazivati da *prava ljepota* pripravlja i pri-

574 Slično : Nješto slično

575 k : ka

576 oni filozofski sustavi : onaj sustav

577 temelj : načelo

578 pak : ili

579 požudnost : prijatnost

580 razsuti : razasuti : rasuti

581 objektivno : subjektivno

582 jur može : može već

583 dajbudi : bar

584 pripravljen, priuđešen k tome : pripravljen na to

vodi čovjeka k *dobroti*. Ako i ima u poviestnom razvoju⁵⁸⁵ umjetnosti takovih doba, kad je u izvadjanju umjetnosti i u načelih umjetničkih pretezala koristnost, žudnost⁵⁸⁶ ili prijatnost, to bijahu samo prolazne izkvarne umjetnosti. Samo za takove smjerove umjetnosti valja onaj ostracizam Platonov, koji je iz uzorne republike izgonio umjetnosti. Sam Platon visoko cieni onu glasbu i ono pjesništvo, što⁵⁸⁷ bûdi u čovjeka *uzvišene* ćuti. Po tom,⁵⁸⁸ što od ljepote izlučujemo koristnost i žudnost (poželjnost), a prijatnost pripuštamo u ljepotu samo kao svojstvo pojedinih jednostavnih t. j. osjetovnih sastavina, [# tim] nipošto ne vriedjamo dostojanstvo dobrote, ako stavljamo dobrotu uz ljepotu, kao dva medju sobom srodna pojma, kao dvie vodilje ljudstva na putu k usavršivanju.⁵⁸⁹

Iztačnuvši razliku ljepote i dobrote od ostalih vriednostnih mjerila, treba da sad na kratko obilježimo bivstvo⁵⁹⁰ *estetično-etičnoga suda*.

1) Estetički sud, pod kojim razumievamo⁵⁹¹ i njegovu suvrst, najme *etički* sud, ralikuje se oštro od *logičkoga* suda. Recimo n. pr. sud: »ruža je biljka«:⁵⁹² to je *logički* sud. Tuj je i subjekt (glavni riek) (ne »podmet«) i predikat⁵⁹³ (prirok) *pojam*, ter prirok⁵⁹⁴ kaže o glavnom rieku (subjektu), *što* je on, kao pojam u kakvu *vrst*⁵⁹⁵ spada on.

⁵⁸⁵ razvoju : razvitku

⁵⁸⁶ žudnost : poželjnost

⁵⁸⁷ ono pjesništvo, što⁵⁸⁷ : pjesništvo ono, koje

⁵⁸⁸ Po tom : Tim

⁵⁸⁹ usavršivanju : usavršavanju

⁵⁹⁰ bivstvo : bistvo

⁵⁹¹ razumievamo : razumjevamo

⁵⁹² biljka : bilina

⁵⁹³ predikat : predicat

⁵⁹⁴ prirok : predikat : predicat

⁵⁹⁵ *vrst* : *vrstu*

Takav sud izriče *teorijsku* spoznaju. Nasuprot ovaj sud.⁵⁹⁶ »ruža je liepa«, ne podaje⁵⁹⁷ nam nikakve *teorijske spoznaje*, nego samo izjavlja,⁵⁹⁸ da predmet »ruža« pobudjuje u nas *miloćuće*, a to miloćuće izjavlja se predikatom »*liepa je*«. ⁵⁹⁹ Predikat ljepote upravo je izjav našega ćutnoga⁶⁰⁰ povladjavanja, oblikovanoj kakvoći ružinoj.

2) Premda je u estetičkom sudu predikat samo izjav⁶⁰¹ ćućenja, i to baš miloćuća, ipak se takav sud oštro razlikuje od suda u kojem predikat izriče *prijatnost* sudnoga subjekta. Prijatnost je takodjer ćutna oznaka, n. pr. kad kažemo: »MIRIS ružin je *prijatan*«, to je tuj subjekt (miris) *oćut*, kojega ne možemo definovati, ne možemo nabrojiti ona obilježja, koja sastavljaju⁶⁰² pojam mirisa i pojam prijatnosti. Nitko ne može reći, *što* je ono u mirisu ružinu što nam upravo *prija*. Od toga *oćutnoga* suda oštro se razlikuje *estetički* sud: *ruža se mili*. Tuj se *dâ*⁶⁰³ sasvim točno definovati, koja li su *oblikovna svojstva* ona u ruže,⁶⁰⁴ koja *bûde* u svakom ćovjeku miloćuće te ga nukaju, da izreče o ruži predikat, da je liepa. Naime *dâ*⁶⁰⁵ se sasvim točno izreći,⁶⁰⁶ da su *tê* i *tê skladne šare* ružina *cvjeta, tê* i *tê skladne crte ružina cvjeta i lišća, taj* i *taj*

⁵⁹⁶ Nasuprot ovaj sud : Naproti sud

⁵⁹⁷ podaje : daje

⁵⁹⁸ izjavlja : izražava

⁵⁹⁹ izjavlja se predikatom »*liepa je*« : izražava se predikatom »*da je liepa*«

⁶⁰⁰ izjav našega ćutnoga : izraz našeg ćutnog

⁶⁰¹ izjav : izraz

⁶⁰² sastavljaju : čine

⁶⁰³ *dâ* : dade

⁶⁰⁴ ruže : ruži

⁶⁰⁵ Naime *dâ* : Najme dade

⁶⁰⁶ izreći : reći

*simetrijski*⁶⁰⁷ i *proportionalni sastav ter položaj* koje lišća, koje cvietovâ, pa tako da je *cjelokupno ružino obličje ono objektivno svojstvo u ruže*,⁶⁰⁸ koje u svakom čovjeku budi miloćuće, te svakoga nuka na sud, da je ruža liepa. Jednako se može u svakoj slici, u svakom kipu iztahnuti, koji li su to *oblici* u slici, [# i] u kipu, koji nam se mile, te nas potiču na sud, da je slika liepa, da je kip liep.

3) *Predmet estetičnoga suda* svagda je *sastavljen*, a nikad *nije jednostavan*, samo osjetovan. Miloćuće estetično ne niče iz *pojedinih jednostavnih* (osjetivih) sastavina; t. j. *pojedini glas, pojedina šara* može buditi sâmo osjet i oćut⁶⁰⁹ *prijatnosti*, ali ne može buditi pravoga *miloćuća*.⁶¹⁰ Miloćuće niče tek iz razumskoga razbiranja *skladnoga sastava* djelovâ. Dakle *skladni sastav*, to je onaj *pravi subjekt*, o kojem se izriče predikat ljepote; s toga velimo, da *tvar sama* NIJE estetična, *nije liepa*, nego je tek sastavljeni oblik estetičan, liep. Tvarju je n. pr. mramorna gromada, koja je još neoklesana, *istovjetna* s izklesanim kipom, ali se *oblikom* t. j. *složajem crtâ i plobâ* razlikuje kip mramorni od gromade mramorne,⁶¹¹ kao i skladnim *likom značćim* njeko tjelesno [i] duševno znatno⁶¹² sobstvo.

4) Budući da je ono, što nam se estetički mili, vazda nješto *složeno*; budući da se upravo skladni složaj dielovâ njeke sastavljene cjeline mili ter je taj složaj pravi subjekt estetičnoga suda; budući da se složajni sastav predmeta

⁶⁰⁷ *simetrijski* : *simetrički*

⁶⁰⁸ *ruže* : *ruži*

⁶⁰⁹ sâmo osjet i oćut : sâmo ćut

⁶¹⁰ buditi pravoga *miloćuća* : pravoga *miloćuća* buditi

⁶¹¹ ali se *oblikom* t. j. *složajem crtâ i plobâ* razlikuje kip mramorni od gromade mramorne : samo se *oblikom* razlikuje kip mramorni od gromade mramorne, t. j. *složajem crtâ i plobâ*

⁶¹² znatno : vriedno

dade razglobiti te se pojedine sastavine nekoga složena oblika dadu iztaknuti, to se o složajih i o složajnih oblicih daje *pojmovno razpravljati*, t. j. moguća je ZNANOST o *liepib oblicib*, ZNANOST *estetika*, koja će ustanoviti, KOJI li su *oblici*, KOJI li su *složaji*, štono nekome⁶¹³ predmetu podavaju ljepotu. Pak budući da naše miloćuće niče iz *složaja* predmetovih, to će estetički sud biti predmetan, objektivan, t. j. bit će osnovan na *svojstvih* SAMA *predmeta*, ter će estetičko miloćuće u svih ljudi,⁶¹⁴ koji neki skladan složaj poimaju, biti *nužдно, nehotičно, jednako*, estetičko miloćuće bit⁶¹⁵ će u *svib* ljudi⁶¹⁶ *učinak* SAMIH, OBJEKTIVNIH *svojstava liepa predmeta*.

5) Stoga je po svojoj naravi estetički sud *obćenito valjan*. On nije promjenljiv, relativan, nije vezan na *osobinu* pojedina sudije, nego na kakvoću *sama* predmeta. Taj sud je dakle predmetan, objektivan. On nije samovoljan, nego je nehotičan, on je nuždan, pravo veleći: estetički sud može *takav* postati t. j. nuždan, nehotičan, u svih ljudi o jednom te istom predmetu *jednak*, a da uzmogne takav postati to mu ne treba drugo, nego da svi motrioci jednoga te istoga predmeta *jasno shvate oblikovne sveze* medju pojedinimi dielovi predmeta. I to i je zadatak estetike,⁶¹⁷ da nas dovede do *objektivne* spoznaje o tom, što je liepo, i da nam *protumači*, ZAŠTO je nješto liepo. Ako je toliko nesuglasja raznih ljudi o jednoj te istoj slici, o jednoj te istoj pjesmi te jedni vele, da je liepa, drugi da je ružna, treći da je srednja, tomu je razlog u tom, što ne izvode svi sudije iste slike, iste pjesme *podpunu estetičku*

⁶¹³ nekome : nekome

⁶¹⁴ ljudi : ljudih

⁶¹⁵ bit : biti

⁶¹⁶ ljudi : ljudih

⁶¹⁷ estetike : estetic

analizu, ter nekim nisu *jasni* složaji, nisu jasne *oblikovne sveze* medju onimi dielovi, koji sastavljaju njeku sliku, njeku pjesmu.

6) Samo *istovrstni* jednostavni dielovi mogu sastavljati estetičan⁶¹⁸ složaj: samo glas i glas, šara i šara, crta i crta, ploha i ploha, zorna misao i zorna misao, ćut i ćut, volja i volja, samo *takvi* u *psihologijskom*⁶¹⁹ obziru *istovrstni* elementi mogu sastavljati *estetičan*⁶²⁰ složaj. Stoga se onaj estetički sud, koji se izriče o vrijednosti volje, [# nikako] ne može osnivati na ničem drugom, nego na kakvoći medjusobice iliti relacije jedne volje prema drugoj volji, ili prema *načelu* o voljah. Nikako ne može estetički sud o vrijednosti volje, a takav sud zovemo *etičkim*, nicati iz relacije njeke volje prema njekoju *stvari*, prema nekome stvarnome⁶²¹ predmetu, iz one relacije, koja se izjavlja⁶²² riečmi: da je neki predmet⁶²³ *koristan*, ili *žudjen*, ili *prijatan*.

7) Tim smo već nagoviestili, čim li se *razlikuje etički* sud od *estetičnoga*. Subjekti u estetičnom sudu⁶²⁴ jesu složaji od glasovâ, od crtâ, od mislî, od šarâ i t. d., nasuprot subjekti u etičnom sudu⁶²⁵ jesu samo složaji iliti medjusobice VOLJÂ. Doduše predikat u estetičnom kao i u etičnom sudu izriče absolutno,⁶²⁶ u *svih* ljudi⁶²⁷ *jednako nužno miloćuće*, koje pripada skladnoj medjusobici

⁶¹⁸ estetičan : estetični

⁶¹⁹ *psihologijskom* : *psychologijskom*

⁶²⁰ *estetičan* : *estetični*

⁶²¹ stvarnome : stvarnomu

⁶²² relacije, koja se izjavlja : medjusobice, koja se izražava

⁶²³ neki predmet : predmet neki *poželjan*, ili

⁶²⁴ u estetičnom sudu : estetičnoga suda

⁶²⁵ u etičnom sudu : etičnoga suda

⁶²⁶ absolutno : apsolutno

⁶²⁷ ljudi : ljudih

voljâ, ili skladnoj medjusobici glasovâ, šarâ, misli i t. d. Ali bitna je razlika *etičkoga* suda od *estetičkoga* ta, da *etički* sud *obvezuje* svakoga čovjeka bez iznimke, obvezuje njegovu volju na to, da se etičkome⁶²⁸ sudu pokorava, a nasuprot estetički sud *ne* obvezuje nikoga *osim umjetnika* u njegovu⁶²⁹ *umjetničkom* stvaranju. *Dobrota je dužnost* SVAKOGA čovjeka, a ljepota *nije*. Stvarati ljepotu umjetničkim⁶³⁰ načinom, to je dužnost samo onoga, koji je umjetnički rad odabrao⁶³¹ za svoj zadatak, ali *to* stoji do njegove *drage* volje, do njegova *naravnoga dara*. Vriednost *čovjeka*, t. j. vriednost *osobe* čovjekove stoji samo do vriednosti njegove *volje*.

Odmaknuvši od *čovjeka* svako drugo vriednostno mjerilo, naime mjerilo koristnosti, poželjnosti i prijatnosti, pak i vriednostno mjerilo ljepote, odsiecamo⁶³² od čovjeka sve spona, koje njega⁶³³ mogu pritezati na nješto *tvarno*, na nješto, što je *izvan njegova duhovnoga bivstva*,⁶³⁴ te stavljamo vriednostno težište čovjeka u dublinu njegove *duševne nutarnjosti*. Gojem umjetnosti čovjek [# bar donjekle] obličji, goji predmete izvanjske, predmete *izvan* svoga duševnoga sobstva,⁶³⁵ u umjetničkoj tvorbi čovjek je donjekle vezan na prirodnu tvar, navlastito u slikarstvu, kiparstvu i graditeljstvu, pak i sama pjesnička ljepota, kojoj je tvorilo (gradja) *misao*, navlastito *zorna misao*, ipak je u dobroj mjeri *odsjev prirodne vanj-*

⁶²⁸ etičkome : etičkomu

⁶²⁹ njegovu : njegovom

⁶³⁰ umjetničkim : umjetnim

⁶³¹ odabrao : stavio

⁶³² odsiecamo : odsjecamo

⁶³³ njega : ga

⁶³⁴ *bivstva* : *bistva*

⁶³⁵ *izvan* svoga duševnoga sobstva : oko sebe

štine. Teorijska spoznajna prosvjeta t. j. traženje⁶³⁶ istine o svemiru, takodjer čovjeka donjekar priteže na vanjske predmete, na vanjsku tvar. Izražujući istine o svemiru, čovjek se mora duhom zaroniti u sviet izvan sebe, oko sebe. Dakle umjetnost i znanost, ako se i goje *bez* obzira na koristnost, poželjnost i prijatnost, ipak ne mogu čovjeku podavati podpunu, *samostalnu* vrijednost, jer je svojim osjeti, zornimi pomišljaji, oćuti, pak i svojim estetićkimi ćutmi čovjek bar donjekar pripet na predmete oko sebe. Samo *voljom* svojom može on postati *samostalan* prema svoj *tvarnosti*.

2. O slobodnoj volji.

Veleći mi, da vrijednost čovjeka stoji u vrijednosti njegove volje, nameće nam se pitanje odlučno za etiku, pitanje: je li ljudska volja *slobodna*, ili nije? Jer je oćito, da *ne može* biti *vriedne* volje, ako nema *slobodne* volje. O tom pitanju postoje tri teorije:⁶³⁷ 1) *Determinizam*; ta teorija tvrdi da je ljudska volja *neslobodna*, *vezana*, posve povodjena, *determinovana*; tako stari stoici kazivahu: »praeberere se fato, predavati se udesu«. 2) *Indeterminizam*; ta teorija tvrdi, da je ljudska volja podpuno slobodna, ničim *nevezana*, *nedeterminovana*, upravo *absolutno*⁶³⁸ slobodna; 3) *treća teorija*, koja ide srednjim⁶³⁹ putem, kaže, da je ljudska volja u svakoj svojoj odluci povodjena *psihologićkimi*⁶⁴⁰ povodi u istom sobstvu; u tom, što je po-

⁶³⁶ traženje : iztraživanje

⁶³⁷ teorije : hipoteze

⁶³⁸ *absolutno* : *apsolutno*

⁶³⁹ srednjim : posrednjim

⁶⁴⁰ *psihologićkimi* : *psychologićkimi*